

ВЧИНЕННЯ НОТАРІАЛЬНИХ ДІЙ НОТАРІУСОМ ЩОДО СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ У ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

NOTARIAL ACTIONS BY NOTARIES IN ORDER TO BE INHERITED IN CERTAIN FOREIGN COUNTRIES

Денисяк Н.М., к.ю.н.,
доцент кафедри цивільного та господарського права і процесу
Міжнародний гуманітарний університет

Історія спадкування, як права на передачу майна особам за власним бажанням після смерті, почалася з появою людини на планеті Земля, хоч на законодавчому рівні перші згадки виникли за часів римського права. Також у той період виникли перші писарі, нині їх називають нотаріусами, які посвідчували заповіти та інші документи, які мали і мають велике значення у спадковому праві. Однією з причин створення і розвитку спадкового права та діяльності нотаріуса є людина, життя якої короткотривале, а тому спогади і майно, яке залишається після смерті, передаються сім'ї або особам, визначеним самим спадкодавцем. Відповідно, порядок вчинення дій, які потрібно виконати спадкодавцеві та спадкоємцям за участю нотаріуса, щоб заповісти та отримати майно, врегульовує, досліджує і вивчає спадкове право. Суспільство стрімко розвивається, а тому і саме спадкове право змінюється та удосконалюється. Держави на законодавчому рівні все більше посилюють охорону особистих інтересів громадян, удосконалюють порядок вчинення нотаріальних дій та визначають роль нотаріуса у практиці спадкового права в нотаріальній діяльності. У зв'язку з цим створюються нові норми права як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Спадкове право – це право, що базується на вироблених століттями моральних традиціях сімейної організації суспільства, а тому є однією з найбільш стабільних та консервативних підгалузей цивільного законодавства. Разом із тим зміни декількох останніх десятиліть дають змогу виділити загальні тенденції розвитку сучасного цивільного права, які отримали прояв як в українському спадковому праві, так і в спадковому праві деяких зарубіжних країн.

Відзначимо, що спадкове право характеризується консерватизмом, оскільки засноване переважно на моральних уявленнях, сімейних устоях та національних традиціях, які істотно відрізняються в різних країнах та з великими труднощами піддаються не тільки уніфікації, але й простому коригуванню. Такі устої і традиції мають урахуватись у разі вдосконалення спадкового законодавства.

Роль спадкового права України є складною і багатогранною, воно забезпечує не тільки виконання волі заповідача, а й охорону прав та законних інтересів спадкоємців, інших зацікавлених осіб, здійснення управління спадщиною тощо. Спадкове право України та більшості іноземних держав виходить з поєднання двох основоположних принципів: свободи заповіту та охорони інтересів сім'ї, що відповідає першим двом підставам спадкування – за заповітом та за законом. Спадкування за заповітом відіграє провідну роль, оскільки дає можливість власнику на свій розсуд розпорядитися майном на випадок смерті.

Ключові слова: заповіт, нотаріус, майно, законодавство, спадкодавець, волевиявлення, відповідний документ, правовий інститут, відкликання заповіту, спадкове право, охорона інтересів, нотаріально посвідчений акт.

The history of inheritance as a right to transfer property to persons of one's own volition after death began with the appearance of man on planet Earth, although at the legislative level the first mention came from Roman times. Also during that period, the first scribes came into being, today they are called notaries, who testified to wills and other documents that were of great importance in the law of inheritance. One of the reasons for the creation and development of the law of succession and the activities of a notary is a person whose life is short-lived, and therefore the memories and property left after death are passed on to the family or to persons designated by the heir himself. Accordingly, the procedure of actions to be taken by the heir and heirs with the participation of the notary in order to bequeath and obtain the property regulates, investigates and studies the inheritance law. Society is developing rapidly, and therefore the law of inheritance itself is changing and improving. States at the legislative level are increasingly strengthening the protection of the personal interests of citizens, improving the procedure for notarial acts and defining the role of the notary in the practice of inheritance law in notarial activity. As a result, new rules of law are being created at both national and international levels.

Inheritance law is a right based on centuries-old moral traditions of family organization of society, and is therefore one of the most stable and conservative branches of civil law. At the same time, the changes of the last few decades make it possible to distinguish the general tendencies of the development of modern civil law, which have been manifested both in the Ukrainian inheritance law and in the inheritance law of some foreign countries.

It should be noted that inheritance law is characterized by conservatism, since it is based mainly on moral ideas, family attitudes and national traditions, which differ significantly in different countries and with great difficulty are subject not only to unification but also to simple adjustment. Such foundations and traditions should be taken into account in the improvement of hereditary legislation.

The role of the inheritance law of Ukraine is complex and multifaceted, it provides not only the fulfillment of the will of the testator, but also the protection of the rights and legitimate interests of the heirs, other interested persons, the implementation of heritage management, etc. The inheritance law of Ukraine and most foreign countries is based on a combination of two fundamental principles: freedom of will and protection of the interests of the family, which corresponds to the first two grounds of inheritance – by will and by law. Testament inheritance plays a leading role in that it allows the owner, at his discretion, to dispose of property in the event of death.

Key words: testament, notary, property, legislation, heir, will, corresponding document, legal institute, revocation of will, inheritance law, protection of interests, notarized act.

Спадкування за заповітом у всіх країнах відіграє провідну роль, оскільки дає можливість власнику розпорядитися своїм майном на випадок смерті на власний розсуд. В усіх зарубіжних правових системах спадкове право (Erbrecht, droit successoral, law of succession) є сукупністю норм, що регулюють відносини, пов'язані з переходом прав і обов'язків померлого до інших осіб, і становить окремий правовий інститут. Він є одним з найбільш консервативних і стабільних інститутів цивільного права, який відображає особливості національного менталітету, традицій і усталених принципів приватного права [2, с. 388]. Цей правовий інститут формувався під значним впливом римського приватного права, відголоси якого зберігаються, зокрема, і в сучасному

праві зарубіжних країн не лише романо-германської правової сім'ї. Насамперед це стосується поділу способів спадкування (за заповітом та за законом), свободи заповіту, встановлення порядку закликання до спадкування спадкоємців за законом та ін. Істотне значення для формування спадкового права зарубіжних країн мала церква та релігійні канони щодо сімейних і родинних відносин. Безумовно, у такий спосіб спадкування відбувається, якщо відповідний документ (заповіт – testament, will) було складено спадкодавцем за його життя. Заповітом є виражене у встановленій законом формі волевиявлення спадкодавця, яке визначає юридичну долю його майна на випадок його смерті. Законодавство та судова практика зарубіжних країн допускають різні форми заповіту:

письмову, зокрема власноручну письмову, публічну, таємну (закриту), усну (у присутності свідків). За загальним правилом заповіт може укладатися лише повнолітніми та повністю дієздатними особами, хоча з цього правила є і винятки. Заповіт має бути результатом вільного волевиявлення спадкодавця, інакше буде визнаний недійсним як будь-яка угода з пороками волі [4, с. 20].

Зміст заповіту мусить бути чітким і зрозумілим, не повинен суперечити закону; має чітко визначати спадкоємців, розподіл між ними майна, особисті розпорядження спадкодавця майнового чи немайнового характеру та ін. Заповідач насамперед фіксує в заповіті розпорядження майнового характеру, однак він може містити й інші за характером положення (визнання позашлюбної дитини, призначення дитині опікуна, призначення виконавця заповіту тощо) [1].

В усіх країнах, як уже зазначалося, встановлено принцип свободи заповіту, який означає, що власник вільний у визначенні долі свого майна на випадок смерті: яким особам яка частка його майна чи майнових прав передається. Разом із тим у більшості країн цей принцип обмежується на користь сім'ї спадкодавця, за якою резервується відома частина його майна. Охорона інтересів родини спадкодавця також є одним із принципів спадкового права зарубіжних країн [3, с. 11].

У деяких правових системах встановлюються обмеження щодо осіб, на користь яких укладається заповіт. Так, за французьким спадковим правом не мають сили заповідальні розпорядження на користь лікарів, іншого медичного персоналу та аптекарів, пацієнтом яких заповідач був під час хвороби, що стала причиною його смерті, якщо ці заповідальні розпорядження були зроблені за час цієї ж хвороби, або вони складені на користь духовних наставників і сповідачів. Це обмеження не стосується родичів до четвертого ступеня включно за умови, що у спадкодавця немає інших родичів по прямій лінії, а також сингулярних легатів, адекватних послугам, які вони надавали спадкодавцю, та його майновому стану.

У Німеччині порядок укладення заповіту та вимоги до нього встановлено нормами Німецького Цивільного Уложення. Заповіт може укласти особа, що досягла 16 років. Недійсним буде заповіт, укладений особою, яка внаслідок душевної хвороби не в змозі зрозуміти та оцінити значення розпоряджень, які в ньому містяться [5, с. 153].

Заповіт має бути укладений тільки особисто спадкодавцем. Законодавство Франції та Німеччини встановлює дві форми заповіту: власноручний, що передбачає письмове викладення волі спадкодавця, зроблене ним власноручно із зазначенням дати й місця складання заповіту та підписане ним особисто, така форма не потребує офіційного посвідчення заповіту чи підтвердження його показаннями свідків; у формі публічного акта: складається нотаріусом на підставі усної чи письмової заяви спадкодавця. При цьому якщо спадкодавець не в змозі прочитати складеного нотаріусом заповіту, то він має бути укладений у формі усної заяви заповідача; якщо останній не спроможний усно висловити свою волю, то заповіт може бути укладений тільки в письмовій формі.

Законодавство Німеччини допускає оформлення таємного заповіту, який складається заповідачем і передається на збереження нотаріусу в запечатаному вигляді, як правило, у присутності свідків. У змісті заповіту визначається майно, яке буде передаватися в спадщину, та окреслюється коло осіб, які набувають право на отримання вказаного в заповіті майна.

Особи, що отримують майно за заповітом, є спадкоємцями – універсальними правонаступниками, які переймають усі права та обов'язки спадкодавця. Якщо в заповіті міститься заповідальний відказ (легат), то відказоодержувачі (легатарії) розглядаються як сингулярні правонаступники. Спадкодавець може призначити в заповіті спадкоємцем будь-яку особу, незалежно від наявності родинних зв'язків з нею. Однак законодавство Німеччини встановлює певні обмеження: передбачає право законних спадкоємців на

певну обов'язкову частку, яку їм зобов'язані виплатити спадкоємці, зазначені в заповіті. Батьки та чоловік чи дружина, що пережили іншого з подружжя, незалежно від змісту заповіту в будь-якому разі мають право на отримання половини частки, яка б належала їм за законом (обов'язкова частина). Відповідно до законодавства Франції особи, які мають право на таку «обов'язкову частку» (Pflicht-teil), у разі, якщо їхні інтереси не забезпечені в заповіті, можуть пред'явити вимоги до спадкоємців за заповітом про виплату їм грошового еквівалента відповідної частки. Розмір обов'язкової частки становить 1/2 того майна, що належало б їм у разі спадкування за законом.

Спадкодавець має право в будь-який час відмінити заповіт у цілому чи частково, для чого він може внести до нього відповідні зміни, укласти новий заповіт або знищити старий. Нотаріально посвідчений заповіт у разі зміни волі спадкодавця має бути вилучено з установи, де він зберігається. Право зарубіжних країн допускає скасування заповіту на підставі закону, яке здійснюється, як правило, у разі розірвання шлюбу, якщо заповіт було складено на користь чоловіка чи дружини.

За нормами Французького цивільного кодексу (ст. 967) заповітом визнається будь-який документ, зі змісту якого очевидна воля особи вчинити заповідальне розпорядження. Право скласти заповіт має особа, яка досягла повноліття або емансипована неповнолітня особа, що досягла 16 років. Неемансиповані неповнолітні, що досягли 16 років, можуть скласти заповіт на 1/2 частину майна, яке належить їм на праві власності, і яким вони могли б розпорядитися, якби були повнолітніми. Якщо ж такий неповнолітній бере участь у воєнних діях, то на період цих дій він у змозі укладати заповіт на користь дружини (чоловіка) або своїх родичів до шостого ступеня включно нарівні з повнолітніми особами [6, с. 115].

Французьке право допускає власноручний і нотаріально посвідчений заповіт. Власноручний заповіт повністю виписується, датується та підписується рукою спадкодавця (ст. 970). Нотаріально посвідчений заповіт вчиняється двома нотаріусами або одним нотаріусом у присутності двох свідків. Його текст записується (друкується) під диктовку спадкодавця, який обов'язково має перечитати його після складання. У змісті заповіту робиться спеціальний запис про дотримання всіх правил його вчинення (ст. 971). Підписують заповіт усі присутні: спадкодавець, свідки та нотаріус.

Функції нотаріуса з посвідчення заповіту за певних життєвих обставин можуть виконувати спеціально визначені для кожного випадку особи: командири військових підрозділів, капітани суден, судді, посадові особи муніципалітетів та ін.

Таємний заповіт також відомий французькій правовій системі: спадкодавець передає його в закритому й запечатаному вигляді нотаріусу та двом свідкам, повідомляє, що зміст цього документа становить його заповіт, підписаний ним особисто та написаний власноручно чи механічним способом. Усе сказане заповідачем, а також дата й місце вчинення, опис конверта та печатки фіксується у відповідному нотаріальному акті, який вчиняється на конверті (чи самому документі).

На відміну від німецького, французьке право не розмежовує спадкоємців і відказоодержувачів; усі називаються легатаріями. Заповідальні розпорядження (легати) у французькому праві можуть бути універсальними, частковими та сингулярними. За універсальним легатом заповідач передає спадкоємцям (легатаріям) усе майно, яке залишається після його смерті, за частковим – частину майна, якою він згідно із законом має право розпорядитися, за сингулярним – конкретну річ. За змістом частковий чи сингулярний легат можуть бути аналогічними заповідальному відказу. Усі легатарії відповідають за зобов'язаннями спадкодавця в межах одержаного в спадщину майна.

Інтереси найближчих родичів спадкодавця захищаються у французькому праві шляхом обмеження частки майна

(вільна частка), якою спадкодавець може самостійно розпорядитися за час життя (*quotite disponible*) через продаж, дарування чи складання заповіту; інша частина майна резервується (*reserve*) в інтересах родини.

На долю дітей та інших низхідних родичів у будь-якому разі припадає (резервується) від 1/2 до 3/4 спадкового майна. Якщо немає низхідних, то висхідні родичі прямої лінії отримують від 1/4 до 1/2 частини майна. Якщо в спадкодавця на момент смерті була одна дитина, то резервується 1/2 майна, якщо дві дитини – 2/3, якщо три і більше дітей – 3/4 всього майна. Під дітьми розуміються також онуки й правнуки та інші прямі родичі, що спадкують за правом представлення. Інтереси подружжя забезпечуються наданням їм узуфрукту на частину майна або довічної ренти.

Заповіт може бути скасовано чи змінено за законодавством Франції тільки шляхом складання нового заповіту або нотаріально посвідченим актом про зміну волі заповідача. Відміна заповідальних розпоряджень є дійсною й у тому разі, якщо новий заповіт виявиться нездійсненим. У разі розірвання шлюбу заповіт, що був складений на користь чоловіка чи дружини, скасовується.

В Англії та США, на відміну від країн континентального права, майно спадкодавця переходить спочатку до його особистого представника, який розраховується з усіма кредиторами, тому спадкоємці не розглядаються як універсальні правонаступники. Не проводиться розмежування між спадкоємцями та відказоодержувачами (легатаріями). Спадкоємці, які одержують майно за заповітом, називаються *devisees*, якщо йдеться про реальне майно, і *legatees*, коли успадковується персональне майно. Однак практичне значення такого розподілу є мінімальним, оскільки натеper діє єдиний порядок спадкування реального й персонального майна. За англійським законодавством здатність вчинити заповіт виникає лише з досягненням повноліття (18 років). Виняток зроблено для моряків у плаванні та військовослужбовців, які в змозі укласти заповіт з 14 років. Право Англії, на відміну від країн континентальної Європи, передбачає лише одну основну форму заповіту, яку було встановлено ще в 1837 році. Він має бути вчинений у письмовій формі, підписаний заповідачем (чи за його вказівкою іншою особою) і засвідчений не менш ніж двома свідками в його присутності. Заповіт може бути написаний власноручно чи за проханням заповідача іншою особою, чи надруковано машинописним способом, чи оформлено у вигляді криптиграми або оформлено шляхом поєднання цих способів. Військовослужбовці, які перебувають на дійсній службі, а також моряки в умовах дальнього плавання мають право укласти усні заповіти в присутності свідків або письмові заповіти без підписання чи посвідчення їх свідками. Однак це єдиний виняток, який дає змогу відступати від загального правила.

Зміст заповіту залежить від волі особи, яка його укладає. Принцип свободи заповіту виражений в праві Англії більш чітко ніж у законодавстві країн континентальної Європи. У законодавстві й судовій практиці немає таких понять, як «резерв» чи «обов'язкова частка». Натепер дружина чи

чоловік (у тому числі колишні, якщо вони не уклали нового шлюбу), які пережили іншого з подружжя (спадкодавця), неповнолітні й непрацездатні діти спадкодавця, у тому числі ще не народжені, а також утриманці та деякі інші особи, не пов'язані зі спадкодавцем кривною спорідненістю, мають право просити суд про призначення для них «розумного» утримання з маси спадкового майна, якщо їхні інтереси не були забезпечені заповітом. Скасування заповіту повністю або в певній частині може бути здійснене заповідачем у будь-який час на його розсуд через: складання нового заповіту, який прямо відміняє попередній або суперечить йому; відкликання заповіту; вилучення офіційно депонованого заповіту. Скасування заповіту через закон в англійському праві має місце внаслідок розірвання шлюбу (щодо заповітів на користь чоловіка або дружини) та в разі укладення заповідачем нового шлюбу [7, с. 9].

За законодавством США право на укладення заповіту виникає з досягненням повноліття (18–21 років) і набуттям повної цивільної дієздатності. Деякі штати встановили більш ранній вік досягнення здатності до вчинення заповіту (Джорджія – з 14 років). Закони та судова практика вимагають, щоб заповідач був «компетентним», тобто розумів, що він робить, і визнають недійсними заповіти, складені недієздатними, душевнохворими особами, а також вчинені із застосуванням насильства, погрози, обману, помилки тощо.

Практично всі штати США перейняли основні риси англійської форми заповіту: письмової з посвідченням двома свідками. Форма заповіту, встановлена Цивільним кодексом Луїзіани, відповідає французькому зразку. Інші відмінності, що спостерігаються в законодавстві окремих штатів, не мають принципового характеру. Вони передбачають, наприклад, необхідність посвідчення заповіту не двома, а трьома свідками. Деякі штати допускають можливість складання власноручних заповітів.

Принцип свободи заповіту, безперечно, притаманний праву США. Разом із тим допускається своєрідне обмеження – прийняття рішення «проти заповіту», яке встановлюється на користь чоловіка чи дружини, що пережили іншого з подружжя. Заповідач не може позбавити свого чоловіка (дружину) спадщини. Закони штатів, як правило, визнають за дружиною (та чоловіком) право одержати встановлену законом частину – 1/3 майна заповідача. Дружина чи чоловік мають право вибору спадкувати за законом, якщо положення заповіту ставлять їх у менш вигідне становище. Вони мають також право на одержання «розумного» утримання з майна спадкодавця, яке обмежується певним строком. Скасування (відкликання) заповіту за правом США здійснюється аналогічно до порядку, встановленого в англійському праві. Право зарубіжних країн відрізняє від заповітів договори про спадкування, сторонами яких є, з одного боку, спадкодавець, а з іншого – одна чи кілька осіб, що уповноважені на одержання певного майна спадкодавця після його смерті. Такий договір зобов'язує сторони вже з моменту його укладання і не може бути розірваним в односторонньому порядку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461.
2. Васильев Е.А. Гражданское и торговое право капиталистических государств. Москва : Межд. отношения, изд. 3-е, перераб., 1993. 555 с.
3. Гренкова О.В. Наследование в Англии и во Франции: (Сравнит.-правовое исслед.) : автореф. дис. канд. юрид. наук. Москва, 1991. 24 с.
4. Заїка Ю.О. Становлення і розвиток спадкового права в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2007. 25 с.
5. Заїка Ю.О. Законодавчі проблеми спадкового права. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 2. С. 213.
6. Канзафарова И.С. Гражданское и торговое право зарубежных стран : учебное пособие. Харьков, 2003. С. 14–77, 102–136.
7. Шевчук Л.В. Заповіт як підстава виникнення правонаступництва в цивільному праві України : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної Академії наук України. Київ, 2001. 14 с.